LU Teoloģijas fakultātes maģistrante

BELLA BRIŠKA

“GNOSTIĶIS” ALEKSANDRIJAS KLEMENTA DARBOS – KRISTIETĪBAS VAI STOICISMA IDEĀLS?

Ievads

Aleksandrijas Klements ir 2.–3. gadsimta baznīcēvs, kas kopā ar Origenu ir viens no zināmākajiem Aleksandrijas skolas pārstāvjiem. Pētnieks Henrijs Čadviks (*Chadwick*)

viņu dēvē par liberālo puritāni¹ – liberālo, jo Klements ir atvērts citu filozofijas skolu ideju integrēšanai kristietībā; puritāni – jo liels uzsvars viņa teoloģijā tiek likts uz personisko ētiku.

Jautājumi par cilvēka dabu un to, kā atrast garīgo piepildījumu pasaulē, kurā ir tik daudz laika pavadīšanas piedāvājumu, kas nesniedz gandarījumu, bija aktuālas kā stoīkiem vēl pirms kristīgās ēras sākuma, tā Klementam 2.–3. gadsimtā un turpina būt aktuālas sabiedrībā arī mūsdienās. Ir svarīgi par tām domāt arī šodien, neaizmirstot un turpinot analizēt to intelektuālo mantojumu, ko filozofi un teologi ir atstājuši nākamajām paaudzēm.

Gnostiķis (*gnostikos*) ir viens no Klementa teoloģijas neparastākajiem konceptiem. Ar to viņš apzīmē ideālo kristieti – ticīgo, kas nonācis līdz ticības ceļa augstākajam punktam. Koncepts ir bieži sastopams Klementa darbos – piemēram, viņa pēdējā grāmatā “Stromateis” tēmai par to, kādam ir jābūt gnostiķim, ir veltītas vienpadsmit nodaļas

¹ Henry Chadwick, *Early Christian Thought and the Classical Tradition* (Oxford: Oxford University Press, 1966), 31.

(neskaitot citām tēmām veltītas nodaļas, kurās “gnostiķis” tiek pieminēts). Lielu nozīmi jēdziens iemanto arī Klementa kristieša ētikas ceļvedī “Paedagogus”.

Lai izvairītos no pārpratumiem turpmāk – Klementa aprakstītajam kristīgajam gnostiķim ir maz kopīga ar gnosticisma kustību, kādu to pārstāv Valentīna vai Basīlīda skola. Klementa “gnosticism” ir jāsaprot grieķu jēdziena *gnosis* oriģinālās nozīmes kontekstā. Kristīgajam gnostiķim piemīt *Gnosis* jeb dievišķās zināšanas, kas nepiemīt citiem, “parastiem” kristiešiem.

Lasot Klementa aprakstus par gnostiķi, rodas iespaids, ka tam ir ļoti daudz kopīga ar stoīķa bezkaislīgā viedā ideālu. Šī raksta mērķis ir iedziļināties jautājumā par to, vai Klementa gnostiķa koncepts ir pārņemts no stoicisma, kā arī salīdzināt Klementa gnostiķa ar stoīķu viedā konceptu.

Šī raksta pamatatzīņa ir: “Par prototipu kristīgā gnostiķa konceptam Aleksandrijas Klements ir izmantojis stoīķu viedā konceptu.”

Vēsturiskais fons pieļauj iepriekš izvirzīto pieņēmumu. Aleksandrija 2. gadsimtā bija kultūras centrs, kurā mācīja daudz un dažādu filozofijas un garīguma skolu pārstāvjus. Viens no Klementa pēdējiem un visplašāk pazīstamajiem skolotājiem, Pantēns, pats bija stoīķis, kas vēlāk konvertējies kristietībā.²

Tāpat nav jābrīnās, ka Klements neizvairās no grieķu filozofijas konceptu un priekšstatu pārņemšanas – pēc viņa mācības, visi lielie filozofi bija diženi cilvēki, kuriem Dievs bija atklājies īpašā veidā, ļaujot viņiem satvert daļu dievišķās patiesības.³ Šāda pārliecība caurauž visu Klementa domu gaitu, rezultējoties daudzu filozofisku konceptu integrēšanā paša teoloģijā.

Klementa kristieša ideāls – gnostiķis

Šajā nodaļā tiks analizēts gnostiķis jeb kristieša ideāls, kādu Klements to saredz un apraksta savos darbos. Viņa paša vārdiem, gnostiķis ir “patiesi nevainojams cilvēks, Dieva draugs un dēls”.⁴

Par gnostiķi Klements raksta: “Tikai gnostiķis ir svēts un dievbijīgs, un pielūdz īsto Dievu tādā veidā, kas ir viņa cienīgs; šai Dieva pielūgsmei seko mīlestība pret Dievu un mīlestība no Dieva.”⁵ No šīs Dieva pielūgsmes izriet trīs gnostiķi raksturojoši

² Chadwick, op. cit., 32.

³ Stromateis 6.5.3.

⁴ Ibid., 7.11.22.

⁵ Ibid., 7.1.4.

elementi – dievišķo zināšanu iemantošana, spēja rīkoties saskaņā ar pasaules kārtību (logosu) un spēja saprast apslēptās zināšanas, kas pārējiem cilvēkiem nav izzināmas.⁶

Tomēr šī pētījuma kontekstā aktuālāks ir nevis gnostiķa metafiziskais stāvoklis, bet gan viņa ētikas principi un uzvedība. Pirmajā brīdī var rasties iespaids – ja tiek uzsvērti runāts par zināšanām, ideālam kristietim ir jābūt intelektuālam. Taču pirmais iespaids nav pilnīgi precīzs – lai arī Klements ir izglītots un atbalsta arī citu kristiešu izglītošanos, Klementa lietotais *gnosis* jēdziens ir daudz labāk saprotams ētikas, nevis zināšanu kontekstā. Tieši **tikums** ir dievišķās zināšanas, kas ir tikušas cilvēkam Dieva uzdāvinātas.⁷

Saskaņā ar Klementu, kristīgā gnostiķa dzīvei ir jābūt vienotai racionālu, tikumisku un harmonisku rīcību sistēmai. Tikumība Klementam, tāpat kā stoīkiem, ir pašpietiekama vērtība, nevis līdzeklis citu mērķu sasniegšanai.⁸ Gnostiķim laime ir atkarīga vienīgi no iekšējā tikuma un dvēseles stāvokļa, ne – no tā, kas notiek apkārt.⁹

Galvenie Klementa darbos nosauktie tikumi ir teorētiska un praktiska **gudrība, drosme un paškontrolē**. Visi tikumi ir savā starpā saistīti. Gudrība ļauj saprast, kā rīkoties, un mudina individu pieņemt labus lēmumus, drosme ļauj rīkoties saskaņā ar gudrību pat tajos gadījumos, kad draud briesmas. Savukārt paškontrolē ļauj individam nepakļauties savām zemākajām dziņām.¹⁰ Tieši paškontrolē, pēc Klementa domām, ir dievišķo zināšanu pamats.¹¹

Augstu tiek vērtēta **pašsavaldība** un izvairīšanās kā no baudām, tā sāpēm. Klements salīdzina Platona izteikumu par to, ka bauda un sāpes “pienaglo dvēseli ķermenim” ar Jēzus teiktajiem vārdiem: “Kas savu dzīvību zaudēs, to iegūs”, norādot, ka viņi abi aicina atteikties no pasaulīgā.¹²

Šie tikumi, apvienojoties individuā, rada raksturu bezkaislībām. **Bezkaislīgums** (*apathēia*) ir viens no galvenajiem ideālu kristietu raksturojošajiem elementiem Klementa darbos. Klements arī pašu Dievu uztver kā bezkaislīgu. Savukārt cilvēks, iemantojot bezkaislīguma stāvokli, līdz ar to iemanto arī Dieva līdzību.¹³

Kā lasāms “Stromateis”, gnostiķim “nepiemīt vēlmes, ir ļoti maz vajadzību un viņš ir nemītīgā pārpilnībā, jo viņam pieder zināšanas par labo”. Tāpat viņu raksturo miers,

6 Stromateis, 7.1.7.

7 Eric Osborn, *Clement of Alexandria* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 236.

8 Osborn, op. cit., 237.

9 Chadwick, op. cit., 41.

10 Osborn, op., cit., 237.

11 Strom., 7.12.5.

12 Ibid., 2.20.7.

13 Ibid., 7.3.1.

mērenība, atsvešinātība no pasaulīgā un pilnīga savaldība. Gnostiķis arīdzan ir brīvs no visa, kas tam pieder, jo nepieķeras nevienai lietai vai cilvēkam.¹⁴

Viņam ir jāsaglabā nesatricināms miers dvēselē arī grūtību, slimību un nāves priekšā. Tāpat gnostiķa dvēseles pastāvīgumam jābūt drošam citu cilvēku sabiedrībā, jo viņš nedrīkst just nosodījumu, noraidījumu, īgnumu vai nepatiku pret apkārtējiem.¹⁵

Praktiskajā dzīvē bezkaislīgums nav tūlītēji pamanāms gnostiķa raksturā. Viņš, tāpat kā visi citi, ēd, dzer, strādā, stājas laulībā un rada pēcnācējus. Taču gnostiķi no pārējiem cilvēkiem atšķir tas, ka viņš neizjūt pieķeršanos nevienai no šīm darbībām, bet dara pasaulīgās lietas, tikai pienākuma vadīts. Neviena no pasaulīgajām darbībām, kurā gnostiķis iesaistās, ne uz mirkli nekompromitē viņa tikumību un savaldību.¹⁶

Klements pamato savu nostāju, atsaucoties uz Lk 16:13 rakstīto, ka cilvēks nevar kalpot vienlaikus diviem kungiem – Dievam un mantai. Klements interpretē mantu ne vien kā fizisku īpašumu, bet gan kā baudas, kas izriet no individuālam piederošajām lietām. Tātad kristietis nevar vienlaikus būt ticīgs un būt pakļauts pasaulīgām lietām.¹⁷

Tomēr indivīda bezkaislīgums nav viennozīmīgs, jo tam ir jāiet roku rokā ar mīlestību. Turklāt, lai arī Klements atzīst, ka visas kaislības cilvēkā ir vājums un ļaunums¹⁸, vienlaikus viņš nošķir labās kaislības – prieku, centību, pārliecinātību, rāmumu – no sliktajām kaislībām.¹⁹

Lai arī ne visas kaislības ir vienlīdz ļaunas, lai piedzīvotu glābšanu, indivīdam galu galā ir jātiek dziedinātam no ikvienas kaislības – arī nosacīti labajām.²⁰ Iedalījums augstākajās un zemākajās kaislībās praktiski nozīmē vien to, kuras kaislības ir no rakstura jāizskauz vispirms, bet kuras – vēlāk. Vispirms kaislību mocītajam indivīdam ir jāspēj atbrīvoties no sliktākajām kaislībām un aktivizēt paškontroli. Kad ir sasniegts samērīgums kaislībās, indivīdam ir jāturpina tiekties augstāk – uz pilnīgu bezkaislīgumu un stāvokli, kurā paškontrolē vairs nav vajadzīga.

Jāvērš uzmanība uz to, ka gnostiķa ceļš ir vispirms vērsts uz sevi, un tikai pēc tam – uz apkārtējiem. Arī gnostiķa dzīves kontemplatīvā dimensija paredz laika pavadīšanu vienatnē un rūpes par savu uzmanību un prātu. Gnostiķa garīgais ceļš paredz aktīvas

¹⁴ Strom., 7.3.11.

¹⁵ Ibid., 7.11.3.–7.11.5.

¹⁶ Ibid., 7.12.6.

¹⁷ Strom., 7.12.8.

¹⁸ Osborn, op. cit., 202.

¹⁹ Ibid., 240.

²⁰ Ibid., 202.

rūpes par paša dvēseli. Turklāt, ne tikai to – arī ķermeni nedrīkst atstāt novārtā, tas ir jāuztur labā formā, jo ķermenis ir saistīts ar dvēseli.²¹

Ja raugās uz jautājumu par to, vai gnostiķis var būt bagāts, Klementa atbilde ir “jā”, bet morālā pilnība ir daudz vienkāršāk sasniedzama nabadzīgam cilvēkam, jo nabadzīgam cilvēkam nav kārdinājuma piekerties saviem īpašumiem. Savukārt bagātam cilvēkam ir vienmēr jābūt modram – viņš nedrīkst ļaut mantām aizņemt paša domas un traucēt dzīvi saskaņā ar Dieva kārtību.²²

Gnostiķim ir jābūt imūnam pret kaislībām un jāvēlas tikai nepieciešamais. To ir iespējams izdarīt, aktīvi trenējot savu **racionālo prātu**. Viņš ilgojas pēc savaldības un kļūst “noturīgs kā pret baudām, tā nožēlu, gluži kā dimants iztur degšanu liesmās”.²³

Atkāpjoties no tēmas par to, kā ir saprotams gnostiķa bezkaislīgums, ir vēl kāds elements, kas raksturo kristīgo gnostiķi, un tas ir – **saprāts** (*logos*). Klementa darbos jēdziens *logos* parādās dažādās nozīmēs, tomēr šajā gadījumā jārunā tieši par logosu kā saprātu jeb kārtību.

Saprāta jēdziens ir nozīmīgs, jo Klements definē grēku kā jebko, kas novirzās no saprāta. Tas nozīmē, ka saprāts definē likumus, pēc kuriem gnostiķis dzīvo. Saprāts darbojas kā universāls un negrozāms dievišķs likums. Līdz ar to, jebkura rīcība, kas nav saskaņā ar saprātu, ir grēcīga.

Aprakstot savu saprātu un grēka izpratni, Klements atsaucas uz stoīķu mācību, jo arī stoicismā saprāta jēdziens ir centrāls.²⁴ Viņš piekrīt stoicisma doktrīnai, ka saprāta esamība vien uzliek par atbildību indivīdam likumam sekot, kā arī tam, ka sekošana saprātam ir mērķis *eo ipso*.

Pētnieks Ēriks Osborns (*Osborn*) norāda, ka Klementa bezkaislīgais gnostiķa ideāls ir daudzējādā ziņā identisks stoīķu ideālam un pat uzskats par bezkaislīgumu kā Dieva līdzību cilvēkā atspoguļo stoicistisko domu gaitu.²⁵

Arī H. Čedviks konstatē, ka, ja neskaita stoīķu pašnāvības atzīšanu un žēlsirdības kā vājuma izpausmes noraidījumu, Klements teju vai pilnīgi pārņem stoicisma ētikas mācību, no kuras izriet kristīgā gnostiķa ideāls. Stoīķu ētikas pārņemšanu īpaši vienkāršu dara Klementa pārliecība, ka Kristus sevī iemieso stoīķu gudro.²⁶

Apkopojot informāciju par to, kāds ir Klementa attēlotais gnostiķa tēls, jāsecina, ka viņš ir pilnībā un konsekventi pašsavaldīgs, bezkaislīgs, neatkarīgs no ārējiem

21 Harry O. Maier, “Clement of Alexandria and the Care of the Self”, *Journal of the American Academy of Religion*, 62.3 (1994), 720–721.

22 Clement of Alexandria, *Who is the Rich Man That Shall Be Saved?* 14–17.

23 Strom., 7.11.19.

24 Paedagogus, 1.13.2.

25 Osborn, op. cit., 239.

26 Chadwick, op. cit., 41.

notikumiem, nav piekēries nevienai pasaulīgai lietai. Gnostīķis darbojas pilnīgā saskaņā ar saprātu. Šāda rīcība noved gnostīķi stāvoklī, kurā viņš iemanto Dieva zināšanas un dzīvo pēc Dieva plāna.

Stoicisma ētika un stoīķu viedā tēls

Stoicism (3. gs. p. m. ē. – 2. gs. m. ē.) ir hellēniskā perioda filozofijas skola, par kuru tiek uzskatīts, ka tā attīstījusies, lielākoties pretojoties epikūriešu hedoniskajai dzīvesstila mācībai.²⁷

Viena no doktrīnām, ar kuru stoīķi ir pazīstami vēl mūsdienās, ir pārliecība, ka visas emocijas un jūtas balstās maldīgos spriedumos. Indivīds, kas būtu izgājis morālās un intelektuālās pilnības ceļu, nepiedzīvotu nekādas emocijas. Gan agrīnie stoīķi, gan vēlīnā perioda pazīstamākie šīs skolas filozofi – Epiktēts un Seneka – ir vienoti pārliecībā, ka viedais spēj būt absolūtā **mierā**, kā piedzīvojot nelaimi, tā baudu un laimes priekšā.²⁸

Imperators un stoīķis Marks Aurēlijs ir rakstījis: “Ar cilvēku nevar notikt nekas, ko daba viņu nebūtu radījusi spējīgu izturēt.”²⁹ Citāts pauž stoīķiem raksturīgo pārliecību, ka nekas no ārpasaulē notiekošā nav slikts pats par sevi, bet viss ir atkarīgs no indivīda **reakcijas uz apstākļiem**.

Saskaņā ar to pašu stoīķu doktrīnu, indivīdam nav iespējas izvēlēties, kādus iespaidus paša prāts viņam uzburs, taču viņam vienmēr ir izvēle – tos pieņemt vai noraidīt. Iespaidus gan rada, gan noraida indivīda racionālais prāts. No tā izriet, ka, disciplinējot prātu, indivīds var pilnīgi kontrolēt, ko viņš domā un ko jūt.³⁰

Līdzīgi kā vairākās citās filozofiskajās vai garīgajās skolās hellēniskajā periodā, arī stoīķiem filozofija nav tikai teorētiska mācība, bet gan dzīvesveids, kas pieprasa nemitīgu sevis pilnveidošanu un tiekšanos pēc nospraustajiem ideāliem. Tas ir viens no elementiem, kas padarīja stoīķu idejas simpātiskas un vienkārši pārņemamas kristiešu domātājiem, kuru izpratnē arī mācība bija nesaraujami savienota ar praksi.³¹

27 Nicholas P. White, “The Basis of Stoic Ethics”, *Harvard Studies in Classical Philology*, 83 (1979), 144.

28 Dirk Baltzly, “Stoicism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 edition), ed. Edward N. Zalta [skatīts 01.09.2019.]. Pieejams tiešsaistē: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/stoicism/>

29 Robert D. Richardson Jr., “A Perfect Piece of Stoicism”, *The Thoreau Society Bulletin*, No. 153 (1980), 2.

30 William O. Stephens, “Stoicism”, *Internet Encyclopedia of Philosophy* [skatīts 1.09.2019.]. Pieejams tiešsaistē: <https://www.iep.utm.edu/stoiceth>

31 Baltzly, op. cit.

Ja runā par mērķi, uz kuru indivīdam jātiecas, Klementa gadījumā atbilde bija visai skaidra – gnostikim, izmantojot saprātu, ir jāatrod dievišķās zināšanas, kas nodrošina viņa dzīvē Dieva klātbūtni. Stoicisma pārstāvju gadījumā atbilde nav tik nepārprotama. Agrīnā perioda stoīķis Kleants uzskata, ka stoīķim vienkārši ir jātiecas dzīvot **saskaņā ar dabu** (*physis*). Citi stoicisma tradīcijas pārstāvji ir par mērķi piedāvājuši “dzīvi saskaņā ar saprātu”, “dzīvi saskaņā ar tikumu” “vai tiekšanos pēc laimes”.³²

Te gan jāprecizē, ka dabiskajam likumam ir maza saistība ar dabu tādā kontekstā, kādā mūsdienu cilvēks to parasti saprot. Nav runa par dzīvi dabā; *physis* ir vārds, kas raksturo pasaules fizisko kārtību jeb veidu, kādā lietas pasaulē notiek.³³

Mērķis dzīvot saskaņā ar dabu gan ir stipri vienkāršots visas tradīcijas kontekstā, tomēr tas veiksmīgi raksturo kopējo stoicisma garu. Dzīve saskaņā ar dabu un dabisko likumu (*logos*) stoicismā paredz tiekšanos pēc tā, kas ir labākais visiem – tas ir veids, kurā cilvēki nonāk vislaimīgākajā jeb optimālajā stāvoklī (*eudaimonia*). Laimi savukārt stoicisma aizsācējs Zēnons raksturo kā “mierīgu dzīves plūdumu”.³⁴

Interesanti, ka, lai gan parasti stoicisms netiek asociēts ar tiekšanos pēc laimes, kā redzams, tā tomēr tiek uzskatīta par ētikas virsmērķi. Tomēr tas nav pārsteidzoši, ņemot vērā, cik tuvi grieķu filozofijā vispār ir laime un tikums. Arī stoīķiem laime ir iespējama, vienīgi kad tiek ievēroti visi **tikumi**, un otrādi – ja tiek praktizēta netikumība, garantēta ir nelaime.³⁵

Tikums ir cieši saistīts arī ar citu lielumu – zināšanām. Stoicismā pastāv doktrīna, ka zināšanas ir identiskas tikumam.³⁶ Šajā stoīķu ētikas filozofijas aspektā iespējams saredzēt uzkrītošas paralēles ar Klementa dievišķajām zināšanām, kas tiek dāvinātas gnostikim un kas ir nesaraujami saistītas ar ētiku.

Ir vērts pievērst uzmanību pārliecībai, ko par stoīķa raksturu pauž Seneka – viņš apgalvo, ka stoīķim ir vieglāk būt laimīgam un morāli pilnīgam tad, ja indivīds ir nabadzīgs.³⁷ Ar to viņš vērsas pret bagāto tieksmi piekerties saviem īpašumiem. Seneka gan neaicina bagātos atteikties no viņu mantas – tā vietā viņš aicina savus sekotājus attiekties pret mantu tā, lai gadījumā, ja nāktos to pazaudēt, indivīds nejustos nelaimīgs.³⁸

32 A. A. Long, “The Logical Basis of Stoic Ethics”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, 71 (1970–1971), 85.

33 Long, op. cit., 87.

34 J. M. Rist, “Zeno and Stoic Consistency”, *Phronesis*, 22.2 (1977), 161.

35 Ibid., 165.

36 R. J. Ryle, “Epictetus”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 2.3 (1893–1894), 126.

37 Seneca, *Moral letters to Lucilius*, 80.6.–80.9.

38 Vincent J. Rosivach, “Seneca on the Fear of Poverty in the Epistulae Morales”, *L'Antiquité Classique*, T. 64 (1995), 95.

Stoīķim ir svarīgi **kultivēt savu dvēseli** ar vingrinājumiem, kas līdzinās meditācijām. Marks Aurēlijs ir uzskaitījis vingrinājumus, kas ved indivīdu tuvāk morālajai pilnībai; tie ir pašpietiekamība (*autarkeia*), askēze (*askesis*), paškontrolē (*enkrateia*), prāta miers (*sophrosyne*), mērenība jūtās (*metriopatheia*) un bezkaislība (*apatheia*).³⁹

Domājams, nav nekāds pārsteigums, ka, tāpat kā Klements, arī stoīķi uzskata **racio-nālo prātu** par to daļu cilvēkā, kas atbild par dabiskā likuma saprašānu un sekošanu tam. Saprāts atšķir cilvēku no citiem dzīvniekiem un padara to līdzīgāku dievišķajiem principiem.⁴⁰

Stoicismā izšķirīgs ir *oikeosis* priekšstats, kas raksturo veidu, kādā indivīds iederas dabiskajā pasaules kārtībā. Vārds nav tulkojams viennozīmīgi; latviskie tulkojuma varianti varētu būt “pieņemšana”, “afinitāte”, “tuvība” vai “apvienošanās”. Šis jēdziens norāda, ka indivīds ir radniecisks ar pasaules kārtību, un šī radniecība viņam uzliek pienākumu pieņemt dabisko likumu un pildīt to.⁴¹

Kāds citāts, kas piedēvēts agrīnajiem stoicisma pārstāvjiem Zēnonam un Krīzipam, vēsta, ka tikums ir brīdis, kad “saprāts ienes dvēseles vadošo principu esamībā, un šis saprāts ir patstāvīgs, nepārtraukts, skaidrs un nelokāms.”⁴² Citātā teiktais norāda, ka stoīķu ētika un tikumības izpratne ir cieši saistīta ar saprātu un **pašsavaldību**. Viedais piepilda dabas likumu, sekojot savam saprātam.

Praktiskajā dzīvē sekošana dabai un dzīve saskaņā ar saprātu bija saprotama kā pilnīga neietekmējamība. Kā formulējis pētnieks Česters Stars (*Starr*), gan agrīnie stoīķi, gan Epiktēts un citi vēlāka laika tradīcijas pārstāvji uzskata, ka cilvēkam ir jāsaprot, ka viņš ir brīvs un jāiemācās, ka “Dievs visu kontrolē, un mums ar savu gribu ir jābūt harmonijā ar viņa kontroli. Ja mēs šo mērķi sasniedzam, mūs vairs neietekmē nekas ārējs – ne bagātība, nabadzība, slimība, tirānija, nedz arī procesi, kas notiek mūsu ķermenī. Mūsu dzīve kļūst brīva no trauksmes un bailēm.”⁴³

Epiktēts emociju un to seku procesu raksturo šādi: “Kad mēs mīlam un baidāmies no kaut kā, tiem, kas kontrolē šīs lietas, ir vara pār mums.”⁴⁴

Savā ziņā stoicisms met izaicinājumu pastāvošajai valsts varai, jo īpaši valdniekiem, kas izceļas ar despotismu. Stoīķu pārliecība skaidri pasaka, ka “Cēzars var darīt ar mūsu ķermeni, ko viņš vēlas, bet viņš nevar likt mums domāt, ko vēlas. Viņš var draudēt,

³⁹ Maier, op. cit., 722.

⁴⁰ Ryle, op. cit., 93–94.

⁴¹ Brooke Holmes, “Greco-Roman Ethics and the Naturalistic Fantasy”, *Isis*, 105.3 (2014), 571.

⁴² Long, op. cit., 95.

⁴³ Chester G. Starr, Jr., “Epictetus and the Tyrant”, *Classical Philology*, 44.1 (1949), 23.

⁴⁴ *The Discourses of Epictetus*, “On Freedom”, transl. by P. E. Matheson.

glaimot vai pat nogalināt, bet uzvara joprojām ir mūsējā”, jo stoiķis labāk mirst, nekā atsakās no savas nesatricināmās brīvības.⁴⁵

Var secināt, ka stoiķiem pašsavaldība un tas, ko ir viegli uztvert par radikālu sevis ierobežošanu, patiesībā ir veids, kā iegūt **brīvību**, atsvabinoties no pasaulīgu lietu ietekmes uz indivīda dvēseli. Stoicisma viedais ir cilvēks, kas nekad nevar pazaudēt savu brīvību, jo tā nav atkarīga no nekā, kas viņa dzīvē notiek.⁴⁶ Tas lielā mērā sasaucas ar iepriekš analizēto Klementa izpratni par pašsavaldīšanos kā veidu, kā atrasties Dieva brīvībā.

Tāpat stoiķa ētikā nozīmīgs ir **pastāvīgums**. Proti, saskaņā ar Zēnonu, cilvēks, kurš tiecas pēc laimes, nevar vienlaikus būt tikumīgs un netikumīgs. Tikumīgam cilvēkam ir jābūt pastāvīgam savā uzvedībā vienmēr un visur.⁴⁷ Pastāvīgums stoiķa personības ētikā iet roku rokā ar savaldību, paškontroli, mieru un drosmi.

Rezumējot stoiķu viedais ir mierīgs un nesatricināms jebkādos apstākļos. Viņš dzīvo saskaņā ar dabu jeb dabisko kārtību (*logos*), pastāvīgi ievēro tikumus, un viņa uzvedību motivē racionālais prāts. Šāda rīcība stoiķu viedo noved pie pilnīgas brīvības un laimes, kā arī nodrošina *oikeosis* jeb indivīda apvienošanos ar sev radniecisko, dievišķo kārtību.

Stoicisma viedais – Klementa kristīgā gnostika prototips

Nav nepārprotamas atbildes uz jautājumu, vai Klementa gnostika tēls ir pārņemts no stoiķu principiem un pielāgots kristīgajam kontekstam. Teorētiski ir iespējams pieņemt arī, ka abi koncepti ir netieši līdzīgi. Tomēr ir uzskatāmi

redzams, ka starp abiem ideāliem pastāv daudz līdzību.

Taču, pirms uzmanība tiek pievērsta līdzībām, jāmin arī aspekti, kas atšķir Klementa gnostiku no stoiķu viedā. Ē. Osborns uzskata, ka Klements par sava kristīgā gnostika paraugu ir ņēmis stoiķu bezkaislīgā cilvēka ideālu, tomēr viņš ir to pārveidojis, pielāgojot kristīgās ētikas prasībām. Atšķirībā no stoiķiem Klementam ir svarīgs līdzsvars starp bezkaislīgumu un mīlestību – augstāko no vērtībām.⁴⁸ Mīlestība Klementam nav kaislība, bet gan maiga pazišanās, kas nepieder cilvēcīgajām emocijām, bet ir indivīdam Dieva dota. Šī mīlestība palīdz indivīdam būt bezkaislīgam, jo tā dod spēku aizmirst pāridarījumus un lūgt par saviem pāridarītājiem, kā mācījis Kristus.⁴⁹ To pašu nevar teikt

⁴⁵ Starr, op. cit., 26.

⁴⁶ Ibid., 24.

⁴⁷ Rist, op. cit., 162.

⁴⁸ Osborn, op. cit., 240.

⁴⁹ Paed., 7.14.88.

par stoiķu mcbu, kas nevrt mlestbu noķirti no prjm emocijm un izturas pret to skeptiski, k jebkuras citas jtas.

K tiek novrots, Klements aukstasingo stoiķu idelu prveido par, kaut ar bezkaislgu, tomr kristieu idelu, kas ml, kalpo un dara labu citiem cilvkiem.⁵⁰ Turklt atķirb no stoicisma tradcijas prlicbas kristgais gnostiks ir spjgs sasniegt bezkaislbas stvokli tikai ar Dieva paldzbu – viengi Dievs, kas atrodas rpus cilvka un rpus pasaules, var indivdu atbrvot no baudm un kaislbm un dart brvu.⁵¹

Tpat nav preczi apgalvot to, ka Klementa gnostikm ir jbt pilngi brvam no pieerans, jo ir viens objekts, kam gnostikm tomr ir jpieeras, un tas ir Dievs. Vartu pat apgalvot, ka Klements nemudina kristgos garg ceļa gjjus atsveinties no visa, bet gan mudina savu laiku un emocionlo eneriju vrst tikai vien virzien – pie Dieva.

Vl kda atķirba starp idelo stoiķi un Klementa gnostiki ir taj, ka stoicisma vied pasavaldba ir dominjo koncepta paba. Savukrt Klementa gadjum, lai ar bezkaislba ir pamatelements, uz k balsts priekstats par gnostiki, gnostikm jiemieso vairk pabu – ar ba, nelokmba, kontemplatvs stvoklis, ticba, mlestba, Dieva meklana, maigums, labestba, spja piedot, papietiekamba, Kristus imitana, piederana gara realittei un noirtba no pasaulgs realittes.⁵²

No o pabu uzskaitjuma iespjams secint, ka Klementam nozmga iet gan tika, gan personisks kontakts ar Dievu, gan intelekts – visi ie aspekti savijas kop, lai izveidotu saretu, tomr vienotu kristg gnostik konceptu, un nevartu teikt, ka viengi pasavaldba un racionl prta kontrole domin pri citiem tikumiem.

Tu, neskatoties uz apraksttajm atirbm, nevar noliegt ar to, ka abu konceptu starp pastv nozmgas ldzbas. Viena no vissvargkjm ldzbm ir **sekoana logosam** k veids, kur indivds sasniedz morlo pilnveidi. Logoss gan stoiķiem, gan Klementam ir gan universl pasaules krtba, gan saprts, kas nodroina indivda iespju darboties pasaules krtb. Kaut gan kristieu, tostarp Klementa, priekstati ir komplekski, jo logoss apzm ar Kristus metafizisko lomu, tomr pc btbas principa uzdevums individuls tikas kontekst saglabjas tds pats. Ttad gan gnostikm, gan stoiķu viedajam ir jseko racionlajam prtam, lai indivds vartu iederties dabiskj, universlaj pasaules krtb.

Otra svarg ldzba – **neatkarba no rjiem apstiem**. K gnostik, t stoiķu vied laime nav atkarga no rjiem apstiem, jo laimi un brvbu nodroina indivda dvsel esos zinanas un tikumba.

50 Osborn, op. cit., 240.

51 Paed., 3.5.44.

52 Osborn, op. cit., 240.

Trešā līdzība – **paškontrolē** kā centrālais tikums. Lai arī gnostiķa raksturu nenosaka vienīgi pašsavaldība, bet gan dažādu elementu kopums, tomēr Klements pats apgalvo, ka tieši šī īpašība ir dievišķo zināšanu pamats.⁵³ Arī stoicisma ētikas mācībā šis tikums nosaka, vai indivīds būs spējīgs sekot saprātam vai novirzīsies no tā.

Ceturrtā līdzība – **bezkaislīgums**. Lai gan šī īpašība ir daudz detalizētāk aprakstīta Klementa darbos, arī no stoicisma ētikas aprakstiem ir nolasāms, ka viedajam ir jābūt brīvam no kaislībām. Abu salīdzināmo jēdzienu pārstāvji netiek aicināti fiziski atteikties no pasaulīgajām lietām, bet gan distancēties no tām emocionālā ziņā.

Piektā līdzība, kas sākotnēji nešķiet tik uzkrītoša, bet tomēr ir nozīmīga, ir pats fakts, ka abos salīdzināmajos ideālos nozīmīgas ir **rūpes par sevi** – savu dvēseli, prātu un ķermeni. Bez paškultivētām mērķtiecīgām darbībām, kam jāved indivīds morālās pilnības virzienā, nav iedomājams ne gnostiķa, ne viedā stoīķa ceļš. Šī pārliedība kristīgajā kontekstā nebūt nav pati par sevi saprotama – ir daudz kristīgu autoru, kas aicina noliegt sevi, atstājot visu Dieva ziņā.

Sestā līdzība – personības izaugsmes mērķis ir **būt laimīgam**. Stoīķu *eudaimonia* ir klasisks antīkās un hellēniskās filozofijas uzstādījumu mērķis, bet Klementa gadījumā mērķis ir būt laimīgam Dieva zināšanu klātbūtnē. Tomēr abos gadījumos ir skaidrs, ka garīgā ceļa gājējs savā augstākajā ētiskās pilnveides punktā būs laimīgs ar to, kas ir viņa dvēselē.

Kopumā, domājams, lai arī Klementa gnostiķa un stoīķu viedā koncepts nav vienādi – ir novērojamas atšķirības gan indivīda pilnveidošanās ceļa mērķī, gan uzvedībā, kādu ideāli paredz, starp abiem tēliem ir arī uzskatāmi daudz līdzību, tādēļ ir pamatoti uzskatīt, ka Klements ir izmantojis stoīķu viedā konceptu kā prototipu kristieša ideāla, gnostiķa, tēla izstrādei.

Nobeigums

Šajā rakstā salīdzināti divi ideāli – Aleksandrijas Klementa kristīgais gnostiķis un stoicisma tradīcijas viedais. Tie pārstāv atšķirīgas tradīcijas, tomēr izceļas ar pārsteidzošām līdzībām savā starpā. Tika analizēts, ko Klements saprot ar gnostiķa konceptu – kādi ir gnostiķa dzīves mērķi, ar ko viņš atšķiras no citiem kristiešiem un kas viņu raksturo. Līdzīgi kritēriji tika izvirzīti arī stoicisma ētikas un stoīķu viedā izvērtēšanai. Trešajā nodaļā tika veikts salīdzinājums par nozīmīgākajām abu konceptu līdzībām un atšķirībām.

Iespējams secināt, ka, lai arī starp Klementa gnostiķi un stoīķu viedo ir atšķirības, svarīgu līdzību ir pietiekami daudz, lai apstiprinātu sākumā izteikto atziņu, ka *Aleksandrijas Klements ir ņēmis stoīķu viedā konceptu kā prototipu kristīgā gnostiķa konceptam*.

⁵³ Strom., 7.12.5.

Abi aplūkotie koncepti var likties neierasti mūsdienu sabiedrībā, kas ir ļoti fokusēta uz spilgtām emocijām kā neatņemamu pilnīgas dzīves daļu. Taču tieši iedziļināšanās sākotnēji neizprotamu filozofisko mācību priekšstatos un pieņēmumos var ļaut ikvienam palūkoties uz sevi un citiem indivīdiem no atšķirīgas perspektīvas, iemācoties vairāk un saprotot cilvēka dabu daudzpusīgāk nekā līdz šim.

SUMMARY

‘The Gnostic’ of Clement of Alexandria – exemplar of Christian or Stoic tradition?

‘The Gnostic’ is one of the most exceptional concepts found in the works of Clement of Alexandria, Father of Christian church (the 2nd–3rd c.). Although Clement’s theology in general is not lacking in different philosophical concepts and ideas, offering a combination of early Christian, Platonist and Stoic ethics and metaphysics, ‘the Gnostic’ is particularly uncommon amongst other Christian authors of his time.

In this article, it is argued that portrait of the Gnostic, as it appears on two of the three Clement’s main works *Paedagogus* and *Stromateis*, is strongly influenced by Stoic ethics and their concept of sage. Both Clement’s Gnostic and Stoic sage shares a striking amount of similarities, such as denouncing human emotions, emphasising the role of the logos in the process of moral perfection, picking self-control as the pivotal human virtue and making a case for the conviction that the morally perfect individual can in no way be effected by external circumstance.

However, this article is in no way intended to show Clement’s work in a negative light or to suggest that his certitudes are not really Christian – the intention is just to compare the moral ideals of Stoics and Clement, and to analyse some of the most extraordinary theological thoughts on the verge of the second century.

The questions of what it means to be truly virtuous and what is the way to moral perfection do remain current even in the twenty-first century, when the ideas of impassivity and abandonment of any emotions may seem distant to most of the population. Examining the Stoic and Christian beliefs and logic that pertains to the topic can provide a new perspective to anyone concerned with the fundamental questions of life.